

Politika kalboje ir kalba politikoje. Korektiškos kalbos gairės Europos Parlamento vidaus ir išorės komunikacijai*

Blanche, Evelina; Biškauskaitė, Rūta

Politika kalboje ir kalba politikoje. Korektiškos kalbos gairės Europos Parlamento vidaus ir išorės komunikacijai*

Vertimo studijos, vol. 14, 2021

Vilniaus Universitetas, Lituania

Disponible en: <https://www.redalyc.org/articulo.oa?id=692773709001>

DOI: <https://doi.org/10.15388/VertStud.2021.1>

Politika kalboje ir kalba politikoje. Korektiškos kalbos gairės Europos Parlamento vidaus ir išorės komunikacijai*

Politics in Language and Language in Politics. Glossary of
Sensitive Language for Internal and External Communication
of the European Parliament

Evelina Blanche evelina.blanche@ep.europa.eu

Directorate-General for Translation, Lithuania

Rūta Bičkauskaitė ruta.bickaускаite@ep.europa.eu

Directorate-General for Translation, Lithuania

Vertimo studijos, vol. 14, 2021

Vilniaus Universitetas, Lithuania

Publicación: 19 Enero 2022

DOI: <https://doi.org/10.15388/VertStud.2021.1>

Redalyc: <https://www.redalyc.org/articulo.oa?id=692773709001>

Summary: Straipsnyje apžvelgiami Korektiškos kalbos gairių Europos Parlamento vidaus ir išorės komunikacijai rengimo lietuvių kalba atspirties taškai ir problemos. Vartotinos ir vengtinės sąvokos, kurios šiose gairėse klasifikuojamos į tris grupes, susijusias su negalia, LGBTQ+ bei rase, tautybe ir religija, aptariamos ne tik vartojimo tendencijų, taisyklingos kalbos reikalavimų ir kitų kalbų įtakos, bet ir žmogaus teisių kontekste. Straipsnyje laikomasi nuostatos, kad korektiška kalba yra būtinybė komunikuojant su asmenimis, priklausančiais pažeidžiamoms visuomenės grupėms, kurias iki šiol gaubia prietarai, baimės ir stereotipai. Viena vertus, akcentuojama politinio korektiškumo, kaip asmeninės laikysenos, svarba. Kita vertus, remiantis konkrečiais pavyzdžiais brėžiamos jo ribos, kurias neretai lemia ne kas kitas, kaip pati kalbos sistema.

Keywords: Europos Parlamentas, politinis korektiškumas, negalia, LGBTQ+, rasė, tautinės mažumos.

Abstract: The article discusses the key principles invoked and issues addressed while drafting the Lithuanian language version of the Glossary of Sensitive Language for Internal and External Communication of the European Parliament. As a first step, it offers a short overview of the three categories of terminology presented in the Glossary related to disability, LGBTQ+, and race, ethnicity and religion. Thereafter it touches upon the issues pertaining its use in the light of current societal trends, correct and clear language requirements, influence of foreign languages and human rights. The article argues that sensitive language is imperative in communication with disadvantaged groups continuously marred by prejudices, fears, and stereotypes. Based on this proposition the article emphasizes the importance of political correctness as personal stance. At the same time, it exemplifies limitations thereof that could be triggered by the language system itself.

Keywords: European Parliament, political correctness, disability, LGBTQ+, race, national minorities.

Kalba – neatsiejama kasdienės komunikacijos visuomenėje dalis. Tai, kaip įvardijame savo visuomenės grupes ir reiškinius, atskleidžia mūsų požiūrį į juos. Nejautri kalba gali žėisti, o įtraukti – tapti galingu įrankiu siekiant šviesti visuomenę, atkreipti dėmesį į joje vykstančias permainas, o galiausiai ir paskatinti elgsenos pokyčius. Todėl nenuostabu,

kad šiuo metu įtraukios, korektiškos kalbos politiką įgyvendina ne viena vyriausybė, tarptautinė institucija, švietimo įstaiga, žiniasklaidos priemonė ar bendrovė¹.

Europos Parlamentas – daugiakultūrė ir daugiakalbė politinė organizacija – visada akcentavo kalbos svarbą puoselėjant visoms visuomenės grupėms atstovaujančių asmenų įtraukumą. 2008 m. jis tapo viena pirmųjų tarptautinių institucijų, patvirtinusių daugiakalbes lyčių požiūriu neutralios kalbos gaires². 2018 m. jos buvo atnaujintos, tačiau, atsižvelgus į vis didesnę dėmesį visuomenės grupių įvairovei ir pagarbos joms imperatyvą, gaires nuspręsta išplėsti, įtraukiant daugiau kalbos ir politikos požiūriu jautrių sričių. Šio sumanymo rezultatas – 2021 m. paskelbtos Korektiškos kalbos gairės Europos Parlamento vidaus ir išorės komunikacijai. Anglų kalba parengta dokumento versija buvo išversta į visas oficialiąsias Europos Sąjungos kalbas. Europos Parlamento vertimo raštu skyriams teko sudėtinga ne tik gairių vertimo į savo kalbą, bet ir jų turinio lokalizavimo, t. y. pritaikymo savo kalbos ir visuomenės gyvenimo aktualijoms, užduotis. Įvairių kalbų skyrių pasirinktą lokalizavimo kryptį iš dalies atskleidžia jau pats gairių pavadinimas, kurio formuluotė skirtingomis kalbomis šiek tiek skiriasi. Pavyzdžiui, pavadinimuose anglų, prancūzų, vokiečių ar latvių kalba akcentuojamas jautrumas (*Glossary of Sensitive Language*, *Glossaire du langage «sensible»*, *Glossar für den sensiblen Sprachgebrauch*, *Sensitīvas valodas glosārijs*), lenkų kalba – nediskriminavimas (*Glosariusz języka niedyskryminującego*), švedų kalba – sąvokų emocinė, etinė įkrova (*Ordlista med laddade ord*) ir t. t. Lietuviškų gairių pavadinime akcentuojamas korektiškumas. Rengėjų nuomone, toks įvardijimas ir bendriausias, ir neutraliausias. Tiesa, tenka pripažinti, kad šiandien kalbėdami apie korektiškumą vaikštome plonu ledu. Korektiškumo arba elementaraus takto, pagarbos kito, kitokio atžvilgiu klausimas neretai politizuojamas, suabsoliutinamas iki nepopuliaraus politinio korektiškumo, o diskusijos dėl pastarojo stringa metantis į kraštutinumus, kai arba primygtinai reikalaujama vengti tam tikrų sąvokų, arba, atvirkščiai, eskaluojamas teiginys, esą nieko nebegalime vadinti tikraisiais vardais, ir pamirštama, kad „politinis korektiškumas tapo norma siekiant mums visiems gerai sutarti vienas kito neįžeidžiant“ (Rykštaitė 2019). Šiame straipsnyje (politinio) korektiškumo problema bus trumpai aptarta ją susiejant su konkrečiomis šių gairių pasirinktimis.

Korektiškos kalbos gairės sudaro trys skirsniai, skirti sąvokoms, susijusioms su 1) negalia, 2) LGBTQ+ bendruomene bei 3) rase, tautybe ir religija. Kiekviename iš jų pateikiamas rekomendacinis vengtinų ir vartotinių sąvokų sąrašas. Straipsnyje trumpai apžvelgiami šių gairių rengimo lietuvių kalba principai ir iššūkiai, su kuriais susidurta mėginant išsaugoti pusiausvyrą tarp minėtųjų sričių sąvokų vartojimo tendencijų, politinio korektiškumo, taisyklingos kalbos reikalavimų, o kai kada – ir kitų kalbų įtakos. Pabrėžtina, kad šiame straipsnyje kalbama tik apie šiuolaikinę komunikaciją, o ne platesnius literatūros kūrinių ar istorinių tekstų perrašymo politinio korektiškumo sumetimais kontekstus.

Su negalia susijusios sąvokos

Pagrindiniu atspirties tašku rengiant šį gairių skirsnį tapo lietuviški sąvokų *persons with disability* / *disabled persons* atitikmenys *invalidas*, *neįgalusis*, *negalią turintis asmuo* ir *asmuo su negalia*. Gaires rengę vertėjai pirmiausia turėjo įvertinti, ar visos šios sąvokos vartotinos, ir nuspręsti, kurios iš jų galėtų būti rekomenduojamos korektiškoje kalboje.

2003 m. Lietuvos vyriausybei žengus svarbų simbolinį žingsnį, naujojoje Neįgaliųjų socialinės integracijos įstatymo redakcijoje buvo atsisakyta diskriminacinės leksikos, kuria akcentuotas neįgalaus žmogaus išskirtinumas. Ilgą laiką vartotą ir, kaip manyta, menkinamosios reikšmės neturėjusią sąvoką *invalidas* pakeitė sąvoka *neįgalusis*, o tuometinė socialinės apsaugos ir darbo ministrė Vilija Blinkevičiūtė pažymėjo, jog svarbu, kad pokyčius teisės aktuose lydėtų ir permainos visuomenės gyvenime (LRV 2003). Taigi, nors kai kuriuose kontekstuose žodis *invalidas* būtų sunkiai pakeičiamas (*karo invalidas*) (Kvašytė ir kt. 2019: 4), abejonių dėl to, kad plačiajame diskurse jis vengtinas, nekyla, nes įžeidžiamu jį laiko patys neįgalieji: Lietuvos negalios organizacijų forumas dar 2009 m. ragino šalies vadovus oficialiai atsisakyti šio neįgaliųjų bendruomenę žeminančio žodžio (LNF 2009).

Sąvoka *neįgalusis* vartojama ir JT neįgaliųjų teisių konvencijos, kurią Lietuva ratifikavo 2010 m., redakcijoje lietuvių kalba. Tai, kaip neįgalieji apibrėžiami šioje konvencijoje, yra jos įgyvendinimo pagrindas: anksčiau vyravusį medicininį, globėjišką, neretai diskriminacinį atspalvį turėjusį požiūrį į negalią pakeitė pozicija, grindžiama žmonių lygybės principu, pabrėžiant ne patį sutrikimą, o tai, kad pastarajam sąveikaujant su įvairiomis kliūtimis neįgalus asmuo negali gyventi visaverčio gyvenimo (JT NTK 2006: 1 straipsnis).

Tačiau, nors šiandien sąvoka *neįgalusis* yra neabejotinai radusi vietą lietuviškoje vartosenoje, kritikos neišvengia ir ji. Pavyzdžiui, Vytauto Didžiojo universiteto profesorius, JT Neįgaliųjų teisių komiteto pirmininko pavaduotojas Jonas Ruškus yra ne kartą teigęs, kad *neįgalusis* turėtų būti keičiamas sąvoka *negalią turintis asmuo* arba *asmuo su negalia*, nes vadovaujantis pamatiniu žmogaus teisių principu – asmens orumu – turi būti akcentuojamas asmuo, o negalia ar sutrikimas yra tik antraeilis dalykas (Ruškus 2014, 2019). Analogiškai būtų įvardijami ir kiti negalią turintys asmenys, nepriklausomai nuo savo negalios pobūdžio, vadinasi, ne *kurčiasis* ar *aklasis*, o *klauso / regos sutrikimų / negalią turintis asmuo*; ne *psichikos ligonis* ar juolab *psichiškai nesveikas*, o *psichikos negalią turintis asmuo*; ne *epileptikas*, o *epilepsija sergantis asmuo*.

Kalbiniu požiūriu įdomiau stabtelėti prie junginio *asmuo su negalia*. Pasak šį sintaksės atvejį nuodugnai tyrinėjusios dr. Vaidos Drukteinytės, konstrukcija *asmuo su negalia*, ilgą laiką laikyta atėjusia iš rusų kalbos ir vertinta kaip neteiktina arba vengtina, šiandien yra tapusi šalutiniu normos variantu. Bendriausia šio pokyčio priežastis yra tai, kad konstrukcija vis mažiau siejama su užsienio kalbų įtaka: kalbėtojai tiesiog svarbu pabrėžti požymio turėjimo ar neturėjimo aspektą (Drukteinytė 2018: 157–162).

Čia taip pat svarbu pažymėti, kad dalis neįgaliųjų bendruomenės Lietuvoje ir pasaulyje savo negalią laiko neatimama savo tapatybės dalimi (Haelle 2019) ir nebūtinai sureikšmina principą, pagal kurį apibrėžiant sąvokas pirmenybę raginama teikti asmeniui. Anglakalbiame pasaulyje leksika, kurią vartojant pabrėžiamas negalios neatsiejamumas nuo tapatybės, ir leksika, kuria akcentuojamas asmens orumas, atitinkamai įvardijama sąvokomis *identity-first language* ir *person-first language*. Pastaruoju metu vis dažniau linkstama prie nuomonės, kad šie du principai ne tiek vienas kitam prieštarauja, kiek vienas kitą papildo, ir yra taikomi visų pirma atsižvelgiant į tai, kas priimtina adresatui (Klantz 2020; PWDA 2019: 7). Kad lietuviškoje vartosenoje takoskyra tarp šių dviejų, t. y. tapatybės ir asmens akcentavimo, principų nėra ryški, o visos trys sąvokos – *neįgalusis*, *negalią turintis asmuo* ir *asmuo su negalia* – laikomos lygiavertėmis, atspindi ir praktinis jų vartojimas, pavyzdžiui, įvairių įstaigų ir organizacijų pavadinimuose: Techninės pagalbos neįgaliesiems centras, Lietuvos aklųjų ir silpnaregių sąjunga, Lietuvos žmonių su negalia sąjunga, Negalią turinčių asmenų centras „Korys“.

Tai, kaip turėtume kreiptis į neįgalųjį jo neįžeisdami, nesumenkindami, yra jautrus klausimas, ypač prisimenant skaudžią ir sudėtingą neįgaliųjų istorinę patirtį, kai žmonių su negalia stigmatizacija ir diskriminacija buvo tapusios norma, bei turint galvoje, kad neigiamos nuostatos jų atžvilgiu nėra išnykusios iki šiol (VRM 2020: 45). Atsižvelgiant į tai, Europos Parlamento korektiškos kalbos gairėse rekomenduojama vengti tik sąvokos *invalidas*, kuri laikoma pasenusia ir elektroninio Dabartinės lietuvių kalbos žodyno (DLKŽ) 2017 m. redakcijoje, o vertimuose ir tarptautinėje komunikacijoje rinktis arba sąvoką *neįgalusis*, arba *negalią turintis asmuo*, arba *asmuo su negalia*: lingvistiniu požiūriu visos trys yra taisyklingos ir vartotinos. Svarbus praktinis aspektas yra tai, kad vertėjams ir gairių naudotojams pasiūlomas tam tikras variantiškumas.

Suprantama, bendravimo kultūra priklauso ne vien nuo konvencijų, žodynų, teisinių nuostatų ir gairių: pokyčiai prasideda nuo asmeninių vertybių ugdymo (JKC 2010: 5). Lietuviškoje gairių versijoje, kaip ir jų originale, pabrėžiama, kad negalios nederėtų minėti vaizdinguose palyginimuose, ypač pašiepiant simptomatiką (*sklerotikas* siekiant pasijuokti iš užuomaršos; *hiperaktyvus*, kai žmogus nenustygsta vietoje ir pan.). Esant galimybių, visada rekomenduojama pasiklausti, kaip negalią turintis asmuo norėtų būti vadinamas, vengti perdėto gailesčio jo atžvilgiu (*toks puikus žmogus, o neįgalus*) ir neakcentuoti didvyriškumo, nes pataikaudami jų stiprybei elgiamės lygiai taip pat globėjiškai, o svarbiausia – atsiminti, kad nesijausdami antrarūšiais neįgalieji gali gyventi laimingą ir pilnavertį gyvenimą.

Su LGBTQ+ bendruomene susijusios sąvokos

Lytinė tapatybė ir XXI amžiuje išlieka vienu pagrindinių viktimizacijos ir diskriminacijos Europos Sąjungos valstybių visuomenėse motyvų (Kuktoraitė ir kt. 2019: 6). Nepaisant tam tikrų pozityvių tendencijų,

Lietuvos visuomenės požiūris į LGBTQ+ bendruomenę tebėra labiau neigiamas (VRM 2020: 39–41). Tuo pat metu stebime vis atkaklesnę, atviresnę šios bendruomenės kovą už savo teises. Nebe tabu kalbėti ir apie lytinės tapatybės daugiabriauniškumą: vis labiau aktualėjant lytiškumo klausimams, plečiantis lyčių studijų laukui, atsiranda naujos ir kinta ankstesnės šios srities sąvokos.

Rengiant šį gairių skirsnį, iš dalies remtasi terminija, kurią vartoti šiuo metu pataria Europos lyčių lygybės institutas (EIGE 2021a) ir Nacionalinė LGBT teisių organizacija. Tačiau būta ir atvejų, kai teko išmąstyti visiškai naujas apibrėžtis, stengiantis kuo tiksliau, išsamiau perteikti prasmės niuansus, į pastaruosius žvelgiant visų pirma per žmogaus teisių prizmę. Svarbu pabrėžti, kad dauguma su LGBTQ+ susijusių sąvokų į mūsų kalbą yra neseniai atėjusios iš kitų kalbų. Nemažai jų dar nėra išsigryninusios lietuviškos vartosenos kontekste ir nelengvai pasiduoda užmojui jas apibrėžti sklandžiai bei taisyklingai. Todėl nenuostabu, kad tarp jų yra ir tokių nerangių konstrukčių, kaip *gimus priskirta lytis*, ir paliktų originalo kalba, pavyzdžiui, *queer*³, ir išverstų aprašomuoju būdu, pavyzdžiui, *tradicinių lyčių normų neatitinkantis asmuo (gender-non conforming)*. Atsižvelgiant į LGBTQ+ srities sąvokų dinamiškumą, nuolatinį pildymąsi naujais prasminiais niuansais, labai tikėtina, kad šios sąvokos ateityje kis toliau, o gal bus išstumtos naujų netgi anksčiau, nei spės įsitvirtinti vartosenoje.

LGBTQ+ srities sąvokų kintamumas yra neabejotinas iššūkis ne tik vertėjui ar terminologui, bet ir vartotojui. Pavyzdžiui, dar visai neseniai sąvoką *lytis* mėginta diferencijuoti, atskiriant socialinę lytį (*gender*) ir biologinę lytį (*sex*). Šiuo metu pasigirsta nuomonių, kad ne visiems kontekstams tinka ir pastaroji. Tarkime, kalbant apie translyčius asmenis, sąvoką *biologinė lytis*, su kuria jie nesitapatina, rekomenduojama korektiškai keisti sąvoką *gimus priskirta lytis*. Panašiai ir sąvoką *lyties keitimo operacija* siūloma keisti sąvoka *lyties įtvirtinimo operacija*, nes juk asmenys lytį ne keičia, o tik susigražina tą, su kuria tapatinasi. Įžvelgiama ir aiški tendencija atsisakyti binarinio požiūrio į lytį (Bobek 2017: 34, 104 punktai; Petrėnaitė 2018; EIGE 2021b), sąvoką *priešinga lytis* keičiant sąvoka *kita lytis* (plg. *opposite sex* ir *other sex / gender*).

Nors tos pačios lyties asmenų partnerystė ir tos pačios lyties porų galimybė įsivaikinti Lietuvoje neįteisinta, į gaires buvo įtrauktos ir tokios sąvokos, kaip *successive adoption* (gairių rengėjų pasiūlyta sąvoka – *partnerio įvaikio įvaikinimas*) bei *second parent adoption* (*povaikio įvaikinimas*).

Rengiant šį skirsnį neišvengta ir kurioziškų atvejų. Nemažai diskusijų tarp įvairių kalbų vertėjų sukėlė versijoje anglų kalba pateikta rekomendacija sąvoką *motina / tėvas* (*.mother / father*) keisti sąvoka *tėvai / globėjai* (*.parents / caregivers*), argumentuojant būtinybe pripažinti šeimų sudėčių įvairovę. Kai kurių kalbų (bulgarų, kroatų, latvių, lenkų, slovakų) skyriai nusprendė rekomenduojamo keitimo į savo gaires neįtraukti. Lietuviškoje gairių redakcijoje nuspręsta jį palikti, tiesa, ne vengiant sąvokos *motina / tėvas*, o siūlant nevadinti, pavyzdžiui, homoseksualios moters partnerės tėvu, o homoseksualaus vyro partnerio – motina.

Taikydami įvairias vertimo strategijas, kartais sąmoningai palikdami kalbiškai ne visai taisyklingas sąvokas, gaires rengę vertėjai nusprendė, kad tol, kol šios srities sąvokos nėra įsitvirtinusios, jos vertintinos tik kaip pasiūlymai. LGBTQ+ srities terminologija yra sudėtinga. Norint iki galo perprasti prasmines šių sąvokų plonybes, būtinos tiek gilesnės žinios apie šią bendruomenę, tiek pastangos suprasti, ko ir kodėl ji siekia. Esminiu principu komunikacijos srityje išlieka pagarba asmeniui ir jo orumui bei tai, kaip jis pats nori būti vadinamas, ypač turint galvoje, kad ne vienam LGBTQ+ bendruomenės atstovui tenka išeiti nelengvą atsiskleidimo ir tapatybės įtvirtinimo kelią siekiant pilnaverčio gyvenimo visuomenėje.

Su rase, tautybe ir religija susijusios sąvokos

Sąvokų, kuriomis nusakoma priklausomybė, atstovavimas tam tikrai rasei ar tautinei (etninei) grupei, specifiką nulėmė labai skirtingi istoriniai, socialiniai ir kultūriniai kontekstai, todėl logiška, kad gairių versijose skirtingomis Europos Sąjungos kalbomis randame skirtingas, atitinkamos šalies vidaus aktualijas ir visuomenės tautinę įvairovę atspindinčias sąvokas: *British Indians* (indų kilmės britai), *Deutsche türkischer Abstammung* (turkų kilmės vokiečiai), *français d'origine algérienne* (iš Alžyro kilę prancūzai), *krievu izcelsmes latvieši* (rusų kilmės latviai), *polacy pochodzenia żydowskiego* (žydų kilmės lenkai) ir t. t. Dėl šios priežasties didžiąją su šiuo skirsniu susijusio darbo dalį sudarė versijoje anglų kalba pateiktų sąvokų lokalizavimas, kitaip tariant, pritaikymas lietuviškos vartosenos kontekstui.

Ryškesniu diskusijų akcentu tapo, kaip nekeista, vis dar išskylantis klausimas, ar įžeidžiamas lietuvių kalboje yra žodis *negras*. Įdomu tai, kad Lietuvos Aukščiausiasis Teismas (LAT) savo 2010 m. kovo 2 d. nutartyje pažymėjo, jog „vien tik juodaodžio asmens pavadinimas „negru“, nesant tikslo kurstyti diskriminavimą <...>, negali būti laikomas kitos rasės žmogaus lygiateisiškumo pažeidimu“ (LAT 2010). Paskelbus šią nutartį, Apylinkių teismų teisėjų sąjunga išplatino pranešimą „Viskas gerai su tuo negru“ (ATTS 2010). O ir kalbininkai dar visai neseniai pabrėžė, jog vienoje kalboje (dažniausiai anglų) įsitvirtinusi žodžio konotacija neturėtų būti automatiškai perkeliama į kitas kalbas (Kvašytė ir kt. 2019: 9). Kad sakyti *negras* – nieko ypatingo, turbūt tvirtai paantrintų ir dažnas lietuvis. Taigi, remiantis kai kurių teisininkų ir kalbininkų nuomone, gairėse vertėjai tarsi būtų galėję teigti, kad šis žodis lietuvių kalbos kontekste nėra vengtinas.

Tačiau nei Lietuva, nei lietuvių kalba nėra izoliuotos nuo likusio pasaulio. Ateidami į mūsų kalbą svetimų kalbų žodžiai atsineša ne tik tam tikrą reikšmių spektrą, bet ir galimybę, kad ateityje tos reikšmės keisis. Net jei žodžio *negras* reikšmės atsirado ir jų niuansai kito svetur, šiandien ši sąvoka yra tapusi problemiška ne tik lietuvių, bet ir daugelyje kitų kalbų. Taigi gaires rengę vertėjai nusprendė rekomenduoti vengti šios sąvokos ir pabrėžti, kad net jeigu etimologiniu požiūriu mūsų kalboje ji neigiamos konotacijos neturi, svarbu atsižvelgti į tai, kaip jaučiasi šiuo žodžiu pavadintas asmuo. Savo ruožtu, iš kalbėtojo

tikimasi sąmoningumo atsižvelgiant į kontekstą bei istorinį juodaodžių bendruomenės prispaudo faktą (vergovę, apartheidą).

Kita problemiška sąvokų grupė susijusi su tautybės įvardijimu. Svarbu atkreipti dėmesį į tai, kad daugiakalbėje, daugiakultūroje aplinkoje tas pats dalykas gali būti suvokiamas skirtingai. Paprastai sakydami *lietuvis* pirmiausia turime omenyje tautybę, tačiau, bendraujant, pavyzdžiui, anglų kalba, žodis *Lithuanian* pašnekovui greičiausiai reikš Lietuvos pilietį. Panašiai ir sakydami *lenkų kilmės lietuvis* (*Lithuanian of Polish origin*) Lietuvos kontekste pirmiausia kalbame apie lietuvių tautybės asmenį, turintį lenkiškų šaknų, o ne apie lenkų tautybės Lietuvos pilietį. Taigi gairių rengėjams teko gerai pagalvoti, kaip šiuos niuansus perteikti lietuviškai, kad būtų išvengta tarptautinės komunikacijos nesusipratimų: pavyzdžiui, ar turėtų pagrindo teiginys, kad tarptautinėje komunikacijoje visi Lietuvos piliečiai visada vadintini lietuviais? Ar tokia prielaida ir siūlymas neperžengtų lingvistinės kompetencijos? Aišku viena: vienos šalies ir tarptautiniame kontekstuose požiūris ir sąvokų vartoseną gali labai skirtis, todėl gairėse buvo nuspręsta pateikti kuo įvairesnių variantų (*lenkų kilmės lietuviai*, *Lietuvos lenkai*, *lenkų kilmės Lietuvos piliečiai*), o atžvalgumą kontekstui ir kultūrų sąveikai palikti kalbėtojo atsakomybei.

Diskusijų sukėlė ir pats tautybės įvardijimo klausimas: ar toks išskyrimas visada etiškas? Ar tai nėra mėginimas pabrėžti, kad, pavyzdžiui, ne lietuvių tautybės asmuo yra menkesnis Lietuvos pilietis? Viena vertus, tautybės išskyrimas visiškai suprantamas: kažin, ar pavyktų rasti tautinių mažumų atstovų, kurie nesididžiuotų savo šaknimis, kalba, kultūra. Tai pozityvus kitoniškumas, taigi kalbėdami apie *lenkų* (*rusų, žydų ir kt.*) *kilmės lietuvius* / *Lietuvos lenkus* (*rusus, žydus ir kt.*) teigiamame kontekste tik atskleidžiame margą savo šalies visuomenės audinį, jos įvairovę. Problemų atsiranda tada, kai tos tautybės išskiriamos neigiamame kontekste, pavyzdžiui, nušviečiant susirūpinimą visuomenei keliančius įvykius ⁴. Turbūt geriausiai šį atvejį iliustruoja *čigono* sąvoka. Paklaidžiojus po virtualiąją erdvę nelieka abejonių, kad *čigonas* – standartinis pasirinkimas sensacingoms kriminalinių įvykių apžvalgų antraštėms paspalvinti: „Migruojantys čigonai šlurpina ramygaliečius“ (JP 2018), „Čigonai apšvarino Raudonės mokyklą“ (JŠ 2017), „Uostamiesčio vaikus šlurpina čigonai“ (KD 2017). Nors žodis *čigonas* lietuvių kalboje vartojamas daugiau kaip keturis šimtus metų (VLKK 2010), jis jau kuris laikas užleidžia vietą sąvokai *romas* ⁵. Romų bendruomenės atstovai anksčiau yra ne kartą pabrėžę, kad nesvarbu, kuriuo žodžiu yra vadinami – svarbu, kad tas pavadinimas žmonių lūpose neskambėtų diskriminaciškai (VLKK 2009; Digrytė 2009; Popovaitė 2009). Tiesa, kad tai nėra visai nesvarbu, matyti iš 2008 m. atliktos romų apklausos: jos metu 16 proc. respondentų pritarė tautovardžio *čigonas* vartojimui ir tautybės neįrašymui į asmens dokumentą, 48,9 proc. pasisakė už tautovardžio *romas* vartojimą ir tik 19 proc. teigė, jog jiems nesvarbu, kuris tautovardis vartojamas (ETC 2008: 6). Savo ruožtu, gairėse rekomenduojama vartoti sąvoką *romas*, o žodžio *čigonas* – vengti.

Galiausiai, kalbant apie su religija susijusias sąvokas, gairėse pateikiama bendro pobūdžio rekomendacija vengti su religinėmis grupėmis

siejamų apibendrinimų. 2020 m. duomenimis, Lietuvoje nepalankiausiai vertinama religinė bendruomenė yra musulmonai (VRM 2020: 23–24). Tačiau ši grupė nėra vienalytė: islamas išpažįstamas visame pasaulyje, todėl kreipiantis į musulmoną visų pirma derėtų pasidomėti, iš kur asmuo yra kilęs, ir visų musulmonų stereotipiškai nevadinti, pavyzdžiui, arabais. Vengtinas ir su tautybe ar religija susijusių sąvokų vartojimas *ad hominem .tipiškas žydas*).

Apskritai gairėse rekomenduojama vengti žmones išskirti pagal tautybę ar religiją, ypač neigiamame kontekste, o sykiu nevartoti ir pernelyg plačių apibendrinimų: iškeliant problemą, konkretizuoti tautinę ar religinę mažumą, kuriai ji aktuali, o ne plakti jas visas į vieną (vadinasi, ne *afrikiečiai* ar *arabai*, o, pavyzdžiui, *nigeriečiai* ar *egiptiečiai*). Gerbiant pašnekovą, asmens rasė, tautybė ir religija neturėtų būti akcentuojama, jeigu jam tai nemalonu. Tarptautinėje komunikacijoje, kurioje neišvengiamai susiduriama su kalbų interferencija, būtent empatija tampa veiksmingo bendravimo atspirties tašku.

Politinis korektiškumas ir jo ribos

Visuomenės mąstysena nepasikeičia per naktį, ypač kalbant apie visuomenės grupes, kurias iki šiol gaubia daugybė prietarų, išankstinių nuostatų, baimių ir stereotipų: kad žmonės, turintys negalią, gali būti pavojingi, nepajėgūs pasirūpinti savimi, nedarbingi ar intelektualiai nelygiaverčiai (VRM 2020: 45); kad LGBTQ+ bendruomenės asmenis reikia perauklėti ar gydyti (Kuktoraitė ir kt. 2019: 32–40); kad vienų Lietuvos tautinių mažumų atstovai nėra pakankamai lojalūs Lietuvai (Kazėnas ir kt. 2014: 95), kitų yra labiau linkę nusikalsti ir pan. Tai, kad šie įsitikinimai tebėra tokie nepalankiami ir šiandien, kai informacijos apie minėtąsias visuomenės grupes ištis netrūksta, o norint suprasti joms priklausančius žmones reikia tik įsiklausyti, neišvengiamai skatina susimąstyti apie empatijos deficitą mūsų visuomenėje. Rengiant šį tekstą, akis užkliuvo už filosofo Pauliaus Gritėno straipsnio, kuriame minimas tyrimas, prieš penketą metų atliktas Mičigano universitete: jo metu buvo sudarytas 63 valstybių empatijos reitingas, kuriame Lietuvai teko pati paskutinė vieta⁶. Kaip pažymi straipsnio autorius, net jei ir gali kilti abejonių dėl šio reitingo sudarymo metodikos, tai, kad empatijos stoka Lietuvos visuomenėje nėra išgalvota problema, atsiskleidžia stebint mūsų viešojo gyvenimo epizodus: Lietuvoje iki šiol pasigendama diskusijų, kurios prasidėtų nuo sąmoningo, valingo empatijos – kognityvinės empatijos (bandymo suprasti kito individo pažiūras, mąstymo ir suvokimo perspektyvą), emocinės empatijos (bandymo suprasti ir kartu išgyventi kito jausmus) bei užuojautos empatijos (bandymo suprasti kito būklę ir jam padėti) – žingsnio (Gritėnas 2021). Vietoj to būtinybė suprasti ir priimti, pavyzdžiui, mažumai priklausančių žmonių supaprastintai nurašoma politiniam korektiškumui. Tačiau kas yra tas politinis korektiškumas ir ką jis reiškia praktiškai?

Lietuvos viešojoje erdvėje politinis korektiškumas neretai pavadinamas ideologija (Kvašytė ir kt. 2019: 1), postmodernistinės ar net

neomarksistinės ideologijos politinė strategija (Sitkus 2017), o kai kurie apžvalgininkai kalba net apie „politinio korektiškumo tironiją“ (Gritėnas 2016). Viena vertus, klausimas yra neapbrėpiamas, savyje talpinantis platų problemų spektrą, pradedant pagarba žmogaus orumui ir baigiant „politinio korektiškumo cenzūra“ (Flood 2018) bei nuogąstavimais dėl atšaukimo kultūros (*cancel culture*) ir pasipiktinimo kultūros (*outrage culture*) įsigalėjimo (Stanevičius 2021). Kita vertus, jis visiškai paprastas. Pasak Pauliaus Gritėno, politinis korektiškumas visų pirma yra individuali laikysena: „Mes kiekvienas turime būti politiškai korektiškais kitam asmeniui. Tai reiškia, kad aš atsižvelgiu į kito žmogaus ar žmonių grupės reikalavimą, kaip jie norėtų, kad aš juos vadinčiau, elgčiausi su jais, kiek leisčiau sau bendraudamas su jais. <...> Aš noriu gerbti kitą žmogų, todėl atsižvelgsiu į prašymą“ (Tilmantaitė, Augustaitytė 2019).

Tiesa, svarbu atkreipti dėmesį ir į tai, kad korektiškumas ar politinis korektiškumas ne visada gali būti vien politinės valios klausimas (į teisės aktus įtraukiant naujas sąvokas ir sampratas bei naujomis keičiant pasenusias) arba asmeninė laikysena, o jo ribas kalboje neretai lemia ne kas kitas, kaip gerokai lėčiau naujiems socialinių permainų vėjams pasiduodanti gramatika. Pavyzdžiui, Vokietijoje jau kuris laikas kryžiuojamos ietys dėl to, kaip atskirti daiktavardžius, kuriais nusakomi vyrai, moterys ir nebinarinio lytiškumo asmenys. Šiandien geriausiai žinomas sprendimas – *das Gendersternchen*, t. y. žvaigždutė, įterpiama tarp vyriškos giminės daiktavardžio ir jo moteriškos giminės galūnės (*Bürger / Bürgerinnen / Bürger*innen*) – yra ir prieštaringiausias, nes, pasak jo kritikų, išdanko grafinį vaizdą ir yra neperskaitomas (Nöstlinger 2021; Dittrich 2018). Įdomus ir Prancūzijos atvejis. XX a. 9 dešimtmetyje šioje šalyje pradėjus įgyvendinti lyčių lygybės politiką, prancūzų kalba pamažu perėjo prie įtraukiosios rašybos (*écriture inclusive*), kai šalia vyriškosios formos buvo reikalaujama nurodyti variantines moteriškosios giminės galūnes ar įvardžius (*à tou•te•s ceux•celles qui sont intéressé•e•s par l'écriture inclusive – skiriama tiems (toms), kuriuos (-ias) domina įtraukioji rašyba*). Tačiau 2021 m. kovo 23 d. Prancūzijoje buvo pateiktas įstatymo projektas ⁷, kuriuo siekiama oficialiai uždrausti įtraukiąją rašybą valstybės institucijose ir mokymo įstaigose, – taip pat ir numatant pinigines baudas už jos vartojimą. Vienas iš projekto autorių argumentų yra tai, kad kalbos pokyčius turi natūraliai lemti jos vartoseną, o ne siekis ją paversti socialinių pokyčių ar ideologijos įrankiu. Argumentuota ir tuo, kad reikalavimas taikyti įtraukiąją rašybą švietimo įstaigose tampa per didelė našta skaitymo ir rašymo raidos sutrikimų turintiems moksleiviams, kad taip iškreipiama proporcinga vartoseną, o tekstas tampa nebeperskaitomas. Taigi iškeliamas aiškumo svarba. Remiantis pastaruoju kriterijumi, Europos Sąjungos institucijų leidinių rengimo vadovo versijoje anglų kalba pateiktas visas sąrašas rekomendacijų dėl įvardžių vartojimo (įskaitant patarimą vietoj grafiškai painios *he / she*, *(s)he* arba *s/he* rašybos rinktis tiesiog *he or she* ⁸). Panašiai ir 2008 m. patvirtintose Europos Parlamento daugiakalbėse lyčių požiūriu neutralios kalbos gairėse lietuvių kalba bei 2018 m. atnaujintoje jų redakcijoje greta raginimo rinktis lyčių požiūriu teisingą

kalbą rekomenduojama atsižvelgti į teksto aiškumo kriterijų, o įvardijant visų lyčių asmenų profesijas, pareigas, rangus, titulus, mokslo laipsnius ir pan. rinktis apibendrinamuosius vyriškosios giminės daiktavardžius.

Kai matyti iš šių pavyzdžių, geriems ketinimams „nebeišsitenkant“ kalboje ir susidūrus su labai praktinėmis teksto aiškumo, suprantamumo problemomis, korektiškumo iniciatyvų įgyvendinimas kalboje sulaukia pasipriešinimo. Šie pavyzdžiai atskleidžia ir tai, kad leksika korektiškumo perteikimui kalboje pasiduoda lengviau, tačiau kur kas konservatyvesnė gramatikos sistema – žymiai sunkiau. Tik ateitis parodys, kur šios iniciatyvos nuves, ką jos duos ir ar bus tęsiamos. Tačiau tai nekeičia fakto, kad kasdien bendraujant su žmonėmis rinktis žodžius svarbu siekiant ne dėl pataikavimo vienai ar kitai ideologijai, o dėl pagarbos, supratimo ir atjautos žmogui. Atkartojant šviesaus atminimo filosofą Leonidą Donskį, viskas šiame pasaulyje turi savo tamsiąją pusę: tas pats politinis korektiškumas gali virsti moraline monopolija arba nepatinkančios nuomonės tramdomaisiais marškiniais, tačiau tol, kol jis veikia kaip pilietinis mandagumas, neleidžiantis įžeidinėti žmogaus dėl jo spalvos, kilmės ar tapatybės, laikyti jį blogio ištakomis būtų kolosali kvailystė (Donskis 2016).

Išvados

Korektiškos kalbos gairės Europos Parlamento vidaus ir išorės komunikacijai, parengtos bendradarbiaujant Europos Parlamento Personalo ir Vertimo raštu generaliniams direktoratams, yra nuosekli šios institucijos įgyvendinamos įvairovės politikos tąsa⁹. Gairės buvo parengtos siekiant ne tik patarti, kaip bendrauti su neįgaliaisiais, LGBTI + bendruomenės bei įvairių rasių, tautinių (etninių) ir religinių grupių atstovais, bet ir padėti suprasti, kodėl korektiška komunikacija svarbi.

Su negalia susijusios leksikos srityje šiuo metu pamažu įsitvirtina asmens orumu grindžiamas požiūris, kai dėmesys sutelkiamas ne į pačią negalią, o į kliūtis, su kuriomis neįgalieji susiduria visuomenėje, ir jų šalinimą. Pasenusi terminologija, asmenį apibūdinanti pagal sutrikimą, laikoma vengtina. Kita vertus, nekorektišku laikytinas ir pabrėžtinai gailėsčio neįgaliesiems demonstravimas bei perspaustas žavėjimasis jų valia ir stiprybe. Asmuo turėtų būti gerbiamas ir vertinamas nepriklausomai nuo negalios.

Problemos, kurias šiandien į viešumą kelia LGBTQ+ bendruomenė, sulaukia kaip niekad daug dėmesio. Tvirtą palaikymą šios bendruomenės teisėms ne kartą išsakė ir Europos Parlamentas¹⁰. Neatsiejamas šių teisių aspektas yra orus, saugus LGBTQ+ asmenų gyvenimas visuomenėje, o kelias į jį prasideda nuo įtraukios, jų atžvilgiu korektiškos kalbos. LGBTQ + srities terminija yra nepaprastai dinamiška: plečiantis lyčių studijų laukui, šios sąvokos nuolat kinta ir pildosi naujais prasminiais niuansais. Sklandaus šių sąvokų perteikimo lietuvių kalba sunkumai yra susiję ne tik su tuo, kad nemažai jų yra atėjusios iš užsienio kalbų ir dar nėra radusios savo vietos lietuviškoje vartosenoje, bet ir su tuo, kad reikalauja gilesnių žinių apie pačią bendruomenę ir jos gyvenimo reiškinius.

Kalba kinta ne tik kelią į ją skinantis naujiems žodžiams, bet ir keičiantis žodžių reikšmėms. Nepaisant „tautų lingvistinės autonomijos nepriklausomose valstybėse“ (Kačerauskas 2020), kalba neišvengia globalizacijos įtakos, todėl seniau neutraliais lietuvių kalboje laikytų žodžių *negras* ar *čigonas* gairėse siūloma vengti. Jose pažymima, kad asmenys neturėtų būti išskiriami pagal rasę, tautybę ar etninę kilmę ir religiją, jei jiems tai nepriimtina. Šie kriterijai neturėtų būti naudojami siekiant pašiepti vieną ar kitą asmens būdo bruožą; jais neturėtų būti manipuluojama neigiamame kontekste. Kalbant apie tautines ar religines mažumas, rekomenduojama vengti ir tendencingų apibendrinimų. Priešingai, jei kalbama apie vieną mažumą, tai ją vieną konkrečiai ir reikėtų įvardyti. Pravartu prisiminti, kad sąvokos interpretavimas priklauso nuo šalies, kalbos, bendravimo konteksto ir aplinkos.

Net ir labiausiai nusistovėjusios žodžių reikšmės neatsispiria visuomenės realijų ir vertybių kaitai. Tai, kad, nepaisant šiandienio informacijos pertekliaus, kai kurios konkrečiai bendruomenei nebepriimtinos sąvokos mūsų kalboje vis dar pateikiamos kaip neutralios konotacijos žodžiai dažnai nė nesusimąstant apie jų emocinio poveikį adresatui, iš dalies gali būti siejama su empatijos kitam, kitokiam stoka mūsų visuomenėje. Maža to, neretai ši empatija bendriausia prasme prilyginama nepopuliariam politiniam korektiškumui ir mėginimams dirbtinai ideologizuoti kalbą. Nesileidžiant į platesnes diskusijas nepaprastai plačiu ir sudėtingu politinio korektiškumo klausimu, kuriose neišvengiama kraštutinių abiejose barikadų pusėse, šiame straipsnyje laikomasi nuostatos, kad politinis korektiškumas visų pirma yra asmeninis apsisprendimas gerbti ir suprasti kitą žmogų.

Sykiu pripažįstama, kad korektiškumo klausimas ne visada gali būti sprendžiamas vien politinės valios pastangomis. Kaip matyti iš straipsnyje pateiktų pavyzdžių, jo ribas neretai nubrėžia pati kalbos sistema. Leksika yra imlesnė korektiškumo perteikimo kalboje iniciatyvoms, tačiau gramatika joms pasiduoda gerokai sunkiau, todėl, kylant vis daugiau klausimų ne tik dėl teksto ir prasmės aiškumo, bet ir dėl sklandaus mokymo proceso bei natūralių kalbos pokyčių, šios iniciatyvos sulaukia pasipriešinimo.

Korektiškos kalbos oponentų, kaip ir rėmėjų, visada buvo ir bus. Šiame kontekste vertėjams tenka nelengva užduotis išlaviruoti randant pusiausvyrą tarp taisyklingos kalbos ir politinio korektiškumo. Tačiau, kad ir kokie būtų žmogaus asmeniniai įsitikinimai, atsakingiau pasirinktas žodis nieko neįskaudins. Maža to, jautri kalba yra pirmas ir labai svarbus žingsnis į pažeidžiamų visuomenės grupių pripažinimą ir jų padėties normalizavimą.

Šaltiniai ir nuorodos

2019 m. vasario 14 d. Europos Parlamento rezoliucija dėl Veiksmų plano LGBTI asmenų lygybei skatinti ateičiai (2019–2024 m.). https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/TA-8-2019-0129_LT.html [Žiūrėta 2021-09-10].

- 2021 m. kovo 3 d. Europos Parlamento pranešimas spaudai „Europos Parlamentas paskelbė ES LGBTIQ laisvės erdvę“. https://www.europarl.europa.eu/news/lt/press-room/20210304_IPR99219/europos-parlamentas-paskelbe-es-lgbtiq-laisves-erdve [Žiūrėta 2021-09-10].
- 2021 m. liepos 8 d. Europos Parlamento rezoliucija dėl ES teisės ir LGBTIQ piliečių teisių pažeidimų Vengrijoje dėl Vengrijos Nacionalinėje Asamblėjoje priimtų teisės aktų pakeitimų. https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/B-9-2021-0412_LT.html [Žiūrėta 2021-09-10].
- Apylinkių teisių teisėjų sąjunga (ATTS). 2010. Viskas gerai su tuo negru. <http://www.atts.lt/teiseju-praktika/viskas-gerai-su-tuo-negru> [Žiūrėta 2021-09-09].
- Balčiūtė, Giedrė. 2021. Požiūris į vakcinas nuo koronaviruso apnuogino valdžios klaidas: grėsmių yra ir daugiau. Delfi.lt (2021-04-30). <https://www.delfi.lt/sveikata/sveikatos-naujienos/poziuri-s-i-vakcinas-nuo-koronaviruso-apnuogino-valdžios-klaidas-gresmiu-yra-i-r-daugiau.d?id=87070503> [Žiūrėta 2021-07-12].
- Bobek, Michal. 2017. Generalinio advokato Michalo Bobeko išvada, pateikta 2017 m. gruodžio 5 d., *MB prieš Secretary of State for Work and Pensions*, byla C-451/16, ECLI:EU:C:2017:937. <https://curia.europa.eu/juris/document/document.jsf?docid=197431&doclang=LT> [Žiūrėta 2021-09-09].
- Digrytė, Eglė. 2009. Čigonai nėra blogesni už romus – blogais juos paverčia kontekstas (2009-03-26). <https://www.delfi.lt/news/daily/lithuania/cigonai-nera-blogesni-uz-romus-blogais-juos-pavercia-kontekstas.d?id=21182611> [Žiūrėta 2021-09-10].
- Dittrich, Monika. 2018. Er, sie, *. Die generfrage im Rechtschreibrat. Deutschlandfunk.de (2018-11-15). https://www.deutschlandfunk.de/er-sie-die-genderfrage-im-rechtschreibrat.724.de.html?dram:article_id=433109 [Žiūrėta 2021-09-10].
- Donskis, Leonidas. 2016. Politikorektiškumas ar savęs klasifikavimo džiaugsmas? 15min.lt (2016-02-01). <https://www.15min.lt/naujiena/aktualu/komentarai/leonidas-donskis-politikorektiskumas-ar-saves-klasifikavimo-dziaugsmas-500-572385> [Žiūrėta 2021-09-10].
- Drukteinytė, Vaida. 2018. Požymio raiškos junginys *žmogus su negalia* ir kiti neįgalumo raiškos variantai tekstuose apie sveikatą. *Res humanitariae* 24, p. 156–171. <https://doi.org/10.15181/rh.v24i0.1912>.
- ETC 2008. Romų padėties tyrimas: romai švietimo ir darbo rinkos sankirtoje. Tyrimo ataskaita. Socialinių tyrimų instituto Etninių tyrimų centras, Vilnius, 2008 m. gruodis. http://www.ces.lt/wp-content/uploads/2008/06/STI_TMID_Romu-padeties-tyrimas-2008_ataskaita.pdf [Žiūrėta 2021-09-10].
- EIGE 2021a. Europos lyčių lygybės institutas. Lyčių lygybės srities terminų žodynas. <https://eige.europa.eu/lt/thesaurus?lang=lt> [Žiūrėta 2021-07-12].
- EIGE 2021b. Europos lyčių lygybės institutas. Gender sensitive communication. <https://eige.europa.eu/publications/gender-sensitive-communication/first-steps-towards-more-inclusive-language/terms-you-need-know> [Žiūrėta 2021-09-09].

- Flood, Alison. 2018. Lionel Shriver says 'politically correct censorship' is damaging fiction. Theguardian.com (2018-02-22). <https://www.theguardian.com/books/2018/feb/22/lionel-shriver-says-politically-correct-censorship-is-damaging-fiction> [Žiūrėta 2021-09-21].
- FRA 2016. Europos Sąjungos pagrindinių teisių agentūra (FRA). Antroji apklausa apie mažumas ir diskriminaciją Europos Sąjungoje. https://fra.europa.eu/sites/default/files/fra_uploads/fra-2016-eu-minorities-survey-roma-selected-findings_lt.pdf [Žiūrėta 2021-09-10].
- Gritėnas, Paulius. 2016. Gal jau gana verkti dėl politikorektiškumo? 15min.lt (2016-01-22). <https://www.15min.lt/naujiena/aktualu/komentarai/paulius-gritenas-karas-maras-ir-politinis-korektiskumas-500-570881> [Žiūrėta 2021-09-10].
- Gritėnas, Paulius. 2021. Lietuvai reikia empatijos strategijos. Delfi.lt (2021-05-21). <https://www.delfi.lt/news/ringas/lit/paulius-gritenas-lietuvai-reikia-empatijos-strategijos.d?id=87251441> [Žiūrėta 2021-09-07].
- Haelle, Tara. 2019. Identity-first vs. person-first language is an important distinction. Association of Health Care Journalists (AHCJ) (2019-07-31). <https://healthjournalism.org/blog/2019/07/identity-first-vs-person-first-language-is-an-important-distinction/> [Žiūrėta 2021-09-07].
- JKC 2010. VšĮ Jaunimo karjeros centras. Ką verta žinoti apie neįgaliųjų integraciją? Kaunas, 2010. http://karjeroscentras.eu/wp-content/uploads/2015/04/Ka-verta-zinoti-apie-neigaliuju-integracija_FIN.pdf [Žiūrėta 2021-09-09].
- JP 2018. Migruojantys čigonai šiurpina ramygaliečius. „Jūsų Panevėžys“ (2018-06-12). <https://jp.lt/migruojantys-cigonai-siurpina-ramygaliecius/> [Žiūrėta 2021-09-10].
- JŠ. 2017. Čigonai apšvarino Raudonės mokyklą. Jurbarko „Šviesa“ (2017-03-22). <https://jurbarkosviesa.lt/Naujienos/Ivykiai/Cigonai-apsvarino-Raudones-mokykla> [Žiūrėta 2021-09-10].
- JT NTK 2006: 2006 m. gruodžio 13 d. Jungtinių Tautų neįgaliųjų teisių konvencija, Lietuvos Respublikos ratifikuota 2010 m. rugsėjo 17 d. <https://www.e-tar.lt/portal/lt/legalAct/TAR.9A3163C6862C> [Žiūrėta 2021-09-07].
- Kačerauskas, Tomas. 2020. Politinis korektiškumas – šviesi utopija ar orveliška antiutopija? *Logos* 105, 2020 m. spalio–gruodis, p. 62–70. <https://doi.org/10.24101/logos.2020.73>.
- Kazėnas, Gediminas, Jakubauskas, Adas, Gaižauskaitė, Inga, Kacevičius, Romualdas, Visockaitė, Asta. 2014. Lenkų tautinės mažumos Lietuvoje identiteto tyrimas. Mykolo Riomerio universitetas. Vilnius. <https://www3.mruni.eu/~gkazenas/paskaitos/PolID/PolID.pdf> [Žiūrėta 2021-09-10].
- KD 2017. Uostamiesčio vaikus šiurpina čigonai. „Klaipėdos diena“ (2017-12-05). <https://klaipeda.diena.lt/naujienos/klaipeda/nusikaltimai-ir-nelaimės/uostamiescio-vaikus-siurpina-cigonai-840517> [Žiūrėta 2021-07-12].
- Klantz, Rachel. 2020. Person-first or identity-first: The importance of language. The Disability Union, 26 June 2020. <https://disabilityunion.c>

- o.uk/person-first-or-identity-first-the-importance-of-language/ [Žiūrėta 2021-09-07].
- Kreivytė, Laima, Žigelytė, Lina. 2012. Vertimas kaip vertinimas arba *queer* teorija lietuviškai. Savaitraštis „7 meno dienos“, 2012 m. birželio 22 d., p. 4. <https://www.7md.lt/imgarchive/pdf/993.pdf> [Žiūrėta 2021-09-09].
- Kuktoraitė, Eglė, Paganis, Philippos, Theofilopoulos, Thanasis. 2019. Gairės žiniasklaidos atstovams pranešant LGBT žmogaus teisių klausimais. Nacionalinė LGBT teisių organizacija LGL. Vilnius, 2019. <https://www.lgl.lt/assets/Gair%C4%97s-%C5%BEiniasklaidos-atstovams-prane%C5%A1ant-LGBT-%C5%BEmogaus-teisi%C5%B3-klausimais.pdf> [Žiūrėta 2021-09-07].
- Kvašytė, Regina, Maskuliūnienė, Džiuljeta ir Župerka, Kazimieras Romualdas. 2019. Politinio korektiškumo apraiškos lietuvių ir latvių kalbose. *Lietuvių kalba* 13, p. 1–11. <https://doi.org/10.15388/LK.2019.22480>.
- LAT 2010. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo (LAT) nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-91/2010. <https://eteismai.lt/byla/151651741248220/2K-91/2010> [Žiūrėta 2021-07-12].
- LNF 2009. Lietuvos negalios organizacijų forumas (LNF) nepritaria žodžio „invalidas“ vartojimui. Naujienos (2009-02-11). <https://www.lnf.lt/lnf-nepitaria-zodzio-invalidas-vartojimui/> [Žiūrėta 2021-09-07].
- LRV 2003. Lietuvos Respublikos Vyriausybės pranešimas spaudai. Naujajame Invalidų socialinės integracijos įstatyme keičiamas požiūris į žmogų su negalia (2003-10-29). <https://lrvt.lt/lt/naujienos/naujajame-invalidu-socialines-integracijos-istatyme-keiciamas-pozioris-i-zmogus-su-negalia> [Žiūrėta 2021-09-07].
- Nacionalinės LGBT teisių organizacijos (LGL) žodynėlis. 2013. <https://www.lgl.lt/zmogaus-teises/naudinga-zinoti/zodynemis/> [Žiūrėta 2021-09-09].
- Nöstlinger, Nette. 2021. Debate over gender-neutral language divides Germany. *Politico*. (2021-03-08). <https://www.politico.eu/article/debate-over-gender-inclusive-neutral-language-divides-germany/> [Žiūrėta 2021-09-10].
- Petrėnaitė, Daiva. 2018. Tarplytiškumo samprata ir teisinio pripažinimo problemos. *Jurisprudencija*, 25(2), p. 422–434. <https://doi.org/10.13165/JUR-18-25-2-06>.
- Popovaitė, Inga. 2009. Romai ar čigonai? 15min.lt (2009-03-26). <https://www.15min.lt/naujiena/aktualu/lietuva/romai-ar-cigonai-56-34064> [Žiūrėta 2021-07-12].
- PWDA 2019. Identity-first vs. person-first language *What do I say? A guide to language about disability*. People With Disability Australia (PWDA), 2019 m. rugpjūčio 30 d. https://pwd.org.au/wp-content/uploads/2019/08/PWDA_LanguageGuide_A5_WEB.pdf [Žiūrėta 2021-09-07].
- Rykštaitė, Vaiva. 2019. Politinis korektiškumas: kai juodos spalvos nebegalima vadinti juoda. Lrt.lt (2019-08-25). <https://www.lrt.lt/naujienos/nuomonės/3/1090862/vaiva-rykstaite-politinis-korektiskumas-kai-juodos-spalvos-nebegalima-vadinti-juoda> [Žiūrėta 2021-09-20].
- Ruškus, Jonas. 2014. Kaip (ne)vadinti negalią turinčius asmenis. Delfi.lt (2014-11-03). <https://www.delfi.lt/news/ringas/lit/j-ruskus-kaip-nevadinanti-negalia-turincius-asmenis.d?id=66115074> [Žiūrėta 2021-07-12].
- Ruškus, Jonas. 2019. Apie klaidingą, bet alternatyvą neturintį žodį „neįgalus“. Bernardinai.lt (2019-01-07). <https://www.bernardinai.lt/2019-01-07-12>

- 1-07-apie-klaidinga-bet-alternatyvos-neturinti-zodi-neigalus/ [Žiūrėta 2021-07-12].
- Sitkus, Mantas. 2017. Postmodernizmas: politinis korektiškumas kaip politinė strategija. Bernardinai.lt (2017-11-20). <https://www.bernardinai.lt/postmodernizmas-politinis-korektiskumas-kaip-politine-strategija/> [Žiūrėta 2021-09-10].
- Stanevičius, Justinas. 2021. Ar „cancel“ kultūra – pasikėsėjimas į žodžio laisvę? (2021-06-24). Vilniaus universiteto Tarptautinių santykių ir politikos mokslų institutas. <https://www.tspmi.vu.lt/komentarai/ar-cancel-kultura-a-pasikesinimas-zodzio-laisve/> [Žiūrėta 2021-09-10].
- Tilmantaitė, Berta, Augustaitytė, Monika. 2019. Paulius Gritėnas: „Politis korektiškumas man yra individuali laikysena“. Nara.lt (2019-04-16). <http://nara.lt/lt/articles-lt/paulius-gritenas> [Žiūrėta 2021-09-10].
- VLKK 2009. Senasis skolinys „čigonas“ ir naujasis „romas“ konkuruos. Valstybinė lietuvių kalbos komisija (2009-03-26). <http://www.vlkk.lt/naujienos/kitos-naujienos/senasis-skolinys-cigonas-ir-naujasis-romas-konkuruos> [Žiūrėta 2021-09-10].
- VLKK 2010. Konsultacija „Kuo skiriasi čigonas ir romas?“. Valstybinė lietuvių kalbos komisija. <http://www.vlkk.lt/konsultacijos/7981-cigonas-romas> [Žiūrėta 2021-09-10].
- VRM 2020. Bendradarbiavimas su neapykantos nusikaltimų pažeidžiamomis bendruomenėmis. Praktinis vadovas teisėsaugos pareigūnams. Parengė Žmogaus teisių stebėjimo institutas ir Lietuvos žmogaus teisių centras Lietuvos Respublikos vidaus reikalų ministerijos užsakymu. Vilnius, 2020. [https://vrm.lrv.lt/uploads/vrm/documents/files/Praktinis%20vadovas_LT\(1\).pdf](https://vrm.lrv.lt/uploads/vrm/documents/files/Praktinis%20vadovas_LT(1).pdf) [Žiūrėta 2021-09-07].

Notes

- 1 JK vyriausybė (Inclusive language: words to use and avoid when writing about disability), Jungtinės Tautos (Guidelines for gender-inclusive language), NATO (Gender-Inclusive Language Manual), Frankfurto prie Maino Johanno Wolfgango Goethe's universitetas (Quick Guide. Gender-inclusive language guidelines), Londono ekonomikos ir politinių mokslų mokykla (Gender Inclusive Language Guidelines), naujienų agentūra „Associated Press“ (Blakemore, Erin, Gender-Neutral Pronoun “They” Adopted by Associated Press, Smithsonianmag.com, 2017 m. kovo 27 d.), oro transporto bendrovė „Lufthansa“ („ZeitOnline“, Lufthansa schafft Begrüßung „Damen und Herren“ an Bord ab, 2021 m. liepos 13 d.).
- 2 https://www.europarl.europa.eu/cmsdata/187103/GNL_Guidelines_LT-original.pdf
- 3 Panaši tendencija stebima ir kitose kalbose: CS, DA, DE, ET, FI, FR, HR, HU, IT, MT, NL, RO, SV: queer; BG: Куиър; EL: κούιρ; LV: kvīrs; SK: queer, kvír; SL: kvir. Plačiau apie šios sąvokos interpretavimo ir vertimo problematiką žr. Kreivytė, Žigelytė 2012.
- 4 „... nenorinčių skiepytis riba yra tautinės mažumos: kaip tik kitos tautybės – rusų, lenkų arba baltarusių – žmonės, taip didžioji jų dauguma neatėjo skiepytis“ (Balčiūtė 2021).
- 5 Pažymėtina, kad Europos Taryba sąvoką romai vartoja kaip apibendrinamąjį terminą, apimančią romus, sintus, kalus ir kitas susijusias Europos gyventojų grupes, įskaitant klajoklius ir Rytų grupes (domus ir lomus). Terminas taikomas įvairioms grupėms, įskaitant čigonais save vadinančius žmones (žr. FRA 2016: 7).

- 6 <https://www.livescience.com/56557-most-and-least-empathetic-countries.html>
- 7 L'Assemblée nationale. Proposition de loi No 4003 visant à interdire et à pénaliser l'usage de l'écriture inclusive dans les administrations publiques et les organismes en charge d'un service public ou bénéficiant de subventions publiques (2021-03-21), žr. https://www.assemblee-nationale.fr/dyn/15/textes/115b4003_proposition-loi.
- 8 <https://publications.europa.eu/code/en/en-4100600en.htm>
- 9 Plačiau apie Europos Parlamento jungtinės grupės kovos su rasizmu ir įvairovės klausimais veiklą žr. <https://www.ardi-ep.eu>. Įvairios Europos Parlamento užsakymu rengiamos publikacijos ir tyrimų medžiaga lygybės ir įvairovės klausimais skelbiamos šios institucijos tyrimų tarnybos svetainėje <https://epthinktank.eu/tag/equality-and-diversity/>.
- 10 Europos Parlamento 2019 m. vasario 14 d. ir 2021 m. liepos 8 d. rezoliucijos bei 2021 m. kovo 3 d. pranešimas spaudai.
- * Straipsnis parengtas pagal E. Blanche pranešimą, skaitytą 2021 m. birželio 4 d. Lietuvių terminologijos forumo konferencijoje.